

Perspectieven voor de vogelbescherming in het Deltagebied

door

mr. T. LEBRET

Overdruk uit het tijdschrift
NATUUR EN LANDSCHAP
18e jaargang 1964, nr. 4

CONTACT-COMMISSIE
VOOR NATUUR- EN LANDSCHAPSBESCHERMING
Herengracht 540 - Amsterdam-C.

Perspectieven voor de vogelbescherming in het Deltagebied

De betekenis van de successie van vegetatie en landschap

door mr. T. Lebret

Voor de vogelbeschermer levert het Deltaplan een aantal problemen. Deze zijn van oecologische aard en liggen voornamelijk op het gebied van de successie der plantengemeenschappen. Het kenmerkende van de ontwikkeling van de plantengroei in het Deltagebied is immers, dat er onder invloed van het getij voortdurend gebieden met pioniervegetatie aanwezig zijn. Na afsluiting van de onderscheiden zeegaten zal er telkens gedurende enkele jaren een laatste opbloei van dit vegetatietype plaatshebben, maar deze zal van aflopende aard zijn. Daarna zullen de pioniervegetaties er voorgoed tot het verleden behoren.

Deze tegenstelling tussen voortgaande successie en aflopende successie is de spil waar de vogelbescherming in het Deltagebied om draait. Immers de waardevolle vogelsoorten zijn er zonder uitzondering gebonden aan de pioniervegetaties. Wij zouden hen *pioniervogels* kunnen noemen.

Het is de opzet van deze bijdrage de betekenis van de veranderingen in het Deltagebied voor de ornithologie te onderzoeken. Ik zal mij daarbij beperken tot het „zoute” deel van het Deltagebied en de brakke en zoete gedeelten dus buiten beschouwing laten, al is veel wat voor het eerste geldt mutatis mutandis op de beide laatste van toepassing. Tevens wil ik trachten aan te geven, hoe een aantal van de pioniervogels waaraan het Deltagebied zijn faam ontleent, kan worden behouden.

Men zou dit „ornithologische planologie” kunnen noemen. De natuurbescherming moet namelijk, evenals iedere andere belangengroep die bij de uitvoering van de Deltawerken betrokken is, een „plan” hebben. Dit moet worden gepubliceerd en het moet ter discussie komen. Naar mijn mening zijn wij daar al rijkelijk laat mee. Bij de uitvoering der Deltawerken wacht men niet op ons. Bovendien meen ik, dat ook de

natuurbescherming „aanpassingswerken” op haar programma dient te hebben. Deze zullen in het kader van het „werk-met-werk-maken” uitvoerbaar zijn, mits de voorstellen doordacht zijn en tijdig worden ingediend.

De pioniervegetaties en hun bewoners, de pioniervogels

Geologische, klimatologische en biotische, waaronder menselijke, oorzaken doen telkens weer kale terreinen ontstaan (Meltzer en Westhoff, 1942). Maar, zoals deze schrijvers zeggen, „het geduld van de natuur is eindeloos; de drang tot uitbreiding, die in de vegetatie ligt, waarborgt altijd maar weer het vestigen van nieuwe plantengroei op alles wat kaal is”.

In het Deltagebied manifesteert zich dit als volgt. Wanneer de bij eb droogvallende slikken hoog genoeg zijn opgewassen, krijgen zij een vegetatie van o.a. zeekraal (*Salicornia europaea*) en klein schorrekruid (*Suaeda maritima*). Later vestigen zich ook kweldergras (*Puccinellia maritima*), obione (*Halimione portulacoides*) en op hogere plaatsen zilt zwenkgras (*Festuca rubra* fo. *littoralis*) (Beeftink, 1956; Van Leeuwen, 1954). Op laag blijvende terreindelen ontstaan plaatselijk „weitjes” van kweldergras. Waar langs de rand van de schorren zandige ruggen ontstaan, vormen zich soms lage duintjes met strandkweek (*Agropyron littorale*) en strandhaver (*Elymus arenarius*) (Beeftink, 1957). Over het algemeen zijn al deze planten zeer laag. Alleen de zeeaster (*Aster tripolium*) kan plaatselijk ruigten vormen.

Lage pioniervegetatie van zeekraal, kweldergras, lamsoor en obione op het jonge schor.
Foto: Kees Hana.

Het gehele schorrelandschap is steeds buitengewoon levendig. Bij ieder getij dringt het vloedwater door tal van krekten binnen, bij eb vallen overal grotere en kleinere slikstroken tussen de begroeiing droog. Afgezien van de duintjes zijn de schorren zeer vlak. Zij zijn immers opgebouwd door het water en nergens komen zij boven het vloedpeil. De Zeeuw noemt de rijpe schorren dan ook „het platschorre”.

De pioniervegetaties van de schorren vormen over grote uitgestrektheden een min of meer homogeen geheel. Wel zijn er bij nadere beschouwing contrasten tussen de oeverwallen langs de geultjes en de daartussen gelegen kommen. Ook zijn de buitenranden anders van bouw en begroeiing dan het rijpe platschorre, verschillen die zich ook in de spreiding van de broedvogels manifesteren. Maar in grote lijn gezien kunnen de schorren worden gekarakteriseerd als *uitgestrekte vlakten met een lage pioniervegetatie*.

Deze structuur danken de schorren aan twee factoren. In de eerste plaats is de opbouw door het getijwater er verantwoordelijk voor dat de schorren over grote uitgestrektheden op één niveau liggen. Dit is van groot belang. Immers deze vlakke ligging impliceert dat bij de periodieke (veertiendaagse) springvloeden het *gehele* schorre, met uitzondering van de oeverwallen, weer onder water komt. Met andere woorden, de hele schorvlakten is over de volle breedte één uitgestrekte contactzone. De invloed van het zeewater blijft de vegetatie van het gehele schorregebied beheersen en het is deze steeds terugkerende invloed die de geringe hoogte van de schorrevegetatie bepaalt (Beefink, 1957).

Welke vogelsoorten zijn nu afhankelijk van en dus kenmerkend voor dit milieu, met andere woorden: wat zijn de pioniervogels van het zoute deel van het Delta-gebied? De volgende lijst van *broedvogels* (met weglating van zeldzaamheden)

Het Zeeuwse „platschorre”.

Foto: Kees Hana.

is gebaseerd op de gegevens van Maebe en Van der Vloet (1956), Rooth (1961) en eigen waarnemingen (Lebret, 1957): scholekster, strandplevier, tureluur, bontbekplevier, kluut, kievit, kemphaan, wilde eend, kokmeeuw, visdiefje, grote stern, dwergstern, veldleeuwerik, gele kwikstaart, graspieper. Naast deze broedvogels kan nog worden genoemd de bergeend, die tijdens het opgroeien van de jongen vooral in de brede geulen in de schorren verblijft.

Deze lijst bevat zowel specialisten met binding aan het zoute milieu van de zeegaten, als cultuurvolgers die zich vestigen waar de mens een korte vegetatie schept, zoals op bouwland met laat gezaaide gewassen (suikerbieten, erwten, aardappelen en zomergraan) en op sommige weidetypen. Wij noemen deze cultuurvolgers dan „weidevogels”, maar dit zegt niets over hun *natuurlijk* biotoop. Kievit, grutto, watersnip, tureluur en kemphaan horen van nature waarschijnlijk, behalve op schorren en kwelders, in natte hoogvenen thuis. Eerst als hun terreinen zijn geanalyseerd, zoals door Klomp (1954) bij de kievit gedaan is, wordt dit duidelijk.

Ook wordt ons op die manier nog eens voor ogen gesteld, dat een weidevogel als de kievit niet van bepaalde plantesoorten of een bepaalde plantengemeenschap afhankelijk is, maar van bepaalde landschapstypen. Bovendien wordt het nu duidelijk, dat een deel van onze pioniervogels in het Deltagebied na afsluiting van de zeegaten alleen kan worden behouden indien er voor de reservaten in dit gebied een zodanig beheer verantwoord zou blijken, dat er *natuurlijke* lage vegetaties blijvend aanwezig kunnen zijn. Hoe ik mij dit voorstel hoop ik aan het slot van dit artikel uiteen te zetten.

Intussen zullen de reservaten in het Deltagebied niet alleen van belang zijn voor de broedvogels. Ook onder de *trek*vogels die er thuishoren vinden wij interessante soorten, die verdienen te worden behouden. Ik denk hier aan de ganzen, die door cultuurtechnische maatregelen reeds veel terrein hebben verloren (Mörzer Bruijns, 1961) en in Zeeland nog meer gaan verliezen. Terecht is dan ook door Adriani (1963) gesteld, dat natuurbeschermingsmaatregelen hier zeer urgent zijn. De ganzen uit een belangrijk deel van Noord- en West-Europa zijn op deze reservaten in ons land aangewezen. De Nederlandse natuurbescherming heeft hier, evenals voor de doortrekkende en overwinterende eenden en steltlopers, een internationale verantwoordelijkheid.

De oeverstructuur na afsluiting van de zeegaten

Kenmerkend voor de schorren in het Deltagebied is, zoals wij zagen, dat zij over grote uitgestrektheden vlak zijn en een lage vegetatie hebben. De vlakke ligging en de geringe hoogte zijn een gevolg van de opbouw door het vloedwater; het zoutgehalte van dit water gaat samen met een lage vegetatie. Wat gebeurt er nu als het getijwater voorgoed wordt uitgebannen?

1. Verreweg het belangrijkste is, dat de schorren, die tot dusver tweemaal daags door het zoute getijwater werden bereikt of zelfs overspoeld (figuur 1), permanent van deze invloed verstoken blijven. Zij verzoeten, de schorrevegetatie wordt meer en meer verdrongen door ruigten en geleidelijk komen de eerste struik- en boom-

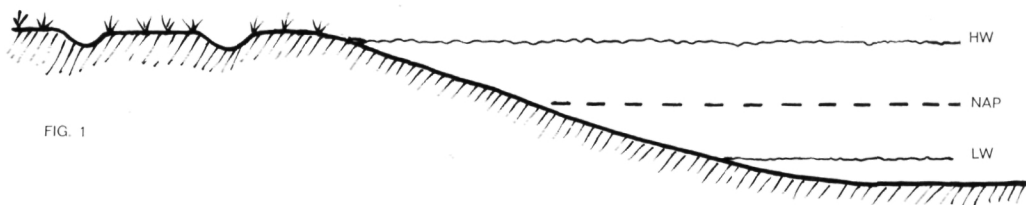

FIG. 1

soorten het gebied binnen. Deze ontwikkeling wordt door de mens doorkruist, wanneer de bodem in gebruik wordt genomen voor landbouw en bosbouw, zoals in figuur 2 schematisch is aangegeven.

2. De strook tussen voormalig hoog water en het Deltapeil kwam voorheen tweemaal daags onder water. Nu staat zij plotseling permanent droog: de hoogste delen verzoeten en krijgen een ruderaal vegetatie, waarin kruiskruid (*Senecio vulgaris*) en kamille- (*Matricaria*) en melde- (*Atriplex*) soorten opvallen. Na weinige jaren worden deze verdrongen door ruigten van wilgenroosje (*Epilobium*) en „landriet” (*Phragmites*) en voorts (mond. med. RIVON) door rietzwenkgras (*Festuca arundinacea*), kropaar (*Dactylis glomerata*) en zeebies (*Scirpus maritimus*).

3. Vlak langs het water (Deltapeil) zullen zich vochtige terreindelen bevinden. Door schommelingen in het peil zullen zich hier plantengemeenschappen vestigen, die onder invloed van het aanvankelijk nog zoute grondwater overeenkomst vertonen met de schorrevegetaties. Twee belangrijke verschilpunten dienen evenwel in het oog te worden gehouden.

- a) De zout-inval van het grondwater is slechts tijdelijk. Op den duur verzoeten ook de oeverstroken en krijgen een vegetatie waarin riet een voorname plaats inneemt. In het Veerse Meer, waar tot de afsluiting van de Oosterschelde (ca. 1980) nog zeewater wordt ingelaten via het Kanaal door Walcheren, zullen brede stroken langs de oevers voorlopig zilt blijven.
- b) De contactstroken, waar de landplanten onder invloed van het water staan, hebben slechts een geringe breedte. Dit betekent dus terreinverlies. Vroeger kwam het gehele platschorre regelmatig onder water, na afsluiting van de zeegaten worden nog slechts stroken door het water beïnvloed. De breedte van deze stroken hangt af van de helling van het terrein: hoe vlakker de oever, des te breder is de strook.

Uit het bovenstaande volgt zonder meer, dat het voor de natuurbescherming van het grootste belang is dat de natuurreservaten in het Deltagebied bestaan uit terreinen met vlakke oevers.

Minstens even belangrijk als de helling van de oever is de horizontale structuur ervan. Op figuur 3 zien wij dat een samengestelde oeverlijn kan ontstaan, wanneer de helling van de oever zeer flauw is en bovendien onderbrekingen vertoont. Er ontstaat dan een „lagune” achter een juist boven water komende „richel”. Dergelijke structuren komen in het Deltagebied veel voor. Doordat zij echter juist daar liggen waar de helling van de oever flauw is, wordt het min of meer een toevalstreffer als de onderbreking van de helling bij het door Rijkswaterstaat vastgestelde peil juist in de waterlijn komt te liggen. Wordt het peil maar iets te laag vastgesteld, dan komt de lagune droog te liggen, terwijl een iets te hoog peil betekent dat de richel onder water komt, waarmee ook de lagune verdwijnt.

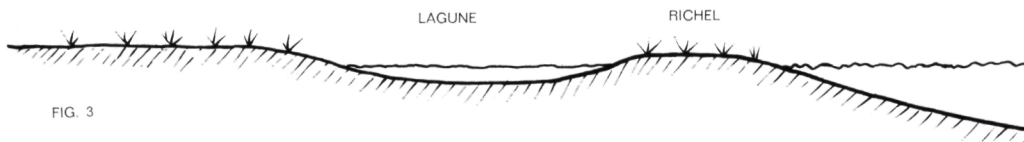

FIG. 3

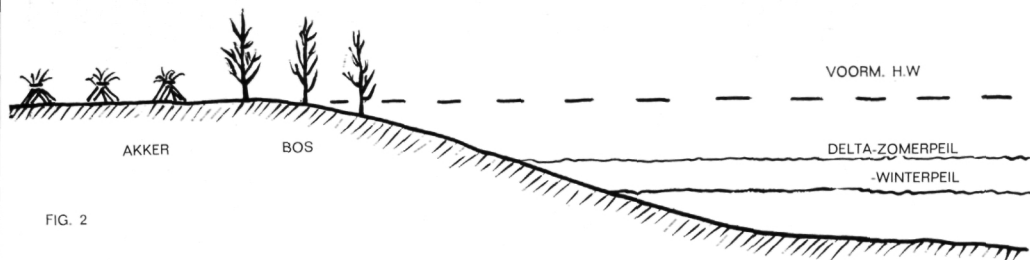

FIG. 2

Het „to be or not to be” van deze lagunes is voor de natuurbescherming een zeer gewichtige zaak. De aanwezigheid ervan betekent een grote verrijking van het milieu. De oeverlengte wordt namelijk $2\frac{1}{2}$ à 3 maal zo lang. Zo heeft het reservaat De Middelpalen in het Veerse Meer onder Wolphaartsdijk bij een grenslengte van ca. 4 km een werkelijke oeverlengte van ca. 11 km. Het resultaat van deze grotere oeverlengte is natuurlijk dat het randeffect land-water evenzeer toeneemt.

Behalve dit kwantitatieve aspect is het van groot belang dat de lagune zelf een beschut milieu vormt. Er is nauwelijks golfslag; de oevers kalven daardoor niet af, maar blijven vlak. Hierdoor is er altijd, ook bij niet te grote waterstandswisselingen, ondiep water aanwezig. Dit is van groot belang voor de jongen van eenden en steltlopers. Deze hebben flinke arealen van dit milieu nodig. Het ondiepe water wordt sneller warm dan elders en vormt daardoor een gunstig milieu voor de lagere waterdieren, die er zich in zeer grote aantallen voortplanten, waardoor een rijke voedselbron voor jonge eenden, kluten en andere steltlopers beschikbaar komt. Bovendien is het voor al deze jonge vogels van groot gewicht dat zij bij gevaar zwemmend kunnen vluchten en daarna weer rustig terugkeren zonder dat hen door een steile oever de terugtocht wordt afgesneden.

Tenslotte is ook het isolement van de richel — ongeacht of dit een eiland of een schiereiland is — een zeer belangrijke factor. Hiervan profiteren vooral de verstoringsgevoelige soorten. Het behoeft ons dan ook niet te verbazen, dat in de Zeeuwse binnendijkse krekken (Schenge, Grote Gat, Groot-Eiland, Vlaamse Kreek enz.) juist de gedeelten met een lagune-en-richel-structuur de vogelrijkste plaatsen zijn, zowel in als buiten de broedtijd.

De invloed van de Deltawerken op het milieu van het schorrelandschap kunnen wij dus als volgt samenvatten. Waar voorheen *uitgestrekte* vlakten *permanent* een pioniervegetatie hadden, zullen nu nog slechts betrekkelijk *smalle* stroken *tijdelijk* een dergelijke vegetatie hebben. Deze tegenstelling bevat dus enerzijds de elementen uitgestrekt en permanent, anderzijds de elementen smal en tijdelijk; met andere woorden: de Deltawerken betekenen een verarming, zowel in de tijd als in de ruimte.

Plantensociologisch gezien betekent deze gang van zaken vooral een verandering in het successie-type. Waar zich vroeger steeds weer nieuwe schorren vormden, die geleidelijk begroeid raakten met een natuurlijke vegetatie van zoutminnende pionierplanten, vinden wij thans een eenmalige, zich niet meer herhalende successievorm. Westhoff (1945 en in lit. 1963) karakteriseert de eerstgenoemde ontwikkelingsvorm als „oneindige” of „voortgaande” ontwikkeling. Daartegenover stelt hij de „aflopende” ontwikkeling, waarbij de vegetaties geleidelijk naar een eindstadium (climax) toegroeien.

Voor de hedendaagse Nederlandse vogelbeschermer is de tegenstelling tussen voortgaande vegetatie-ontwikkeling en aflopende vegetatie-ontwikkeling dus van uitzonderlijk belang.

Pionierplanten en -vogels in binnendijkse natuurgebieden in Zeeland

Na hun afsluiting zullen de zeegaten in binnenwateren veranderen. Door hun grootte zullen zij sterk verschillen van de huidige binnenwateren in Zeeland. Toch zullen er punten van overeenstemming aan te wijzen zijn, die voor onze vraagstelling van wezenlijk belang zijn. Het zal dan ook nodig zijn de pioniervegetaties in een aantal binnendijkse natuurgebieden in Zeeland nader te bezien en daarbij te letten op die verschilpunten die zich in een verschillende avifauna weerspiegelen. De volgende terreintypen vallen te onderscheiden.

1. Door inpoldering van schorren binnendijks gekomen relictten van de voormalige getijgeulen in de schorren. Deze inpolderingen hebben plaats gehad sedert de middeleeuwen; de jongste werd uitgevoerd in 1949 (Zuid-Sloe).
2. Doorbraakgaten achter de gebombardeerde plaatsen in de dijken van Walcheren (Vlissingen, Westkapelle, Veere en Rammekenshoek). Door het herstel van de dijken in 1945 zijn deze gaten binnendijks gekomen. De kreken die zijn ontstaan na de ramp van 1953 (Schelphoek op Schouwen, Ouwerkerk op Duiveland) hebben eenzelfde karakter.
3. Kreken in de Braakmanpolder. Deze inpoldering van 1952 staat op zichzelf, omdat hier dijkverkorting en gemakkelijker verkeersverbindingen voor het eerst een belangrijk motief vormden.

Door de kenmerken van deze drie terreintypen te vergelijken, kunnen wij een inzicht krijgen in de betekenis van verschillende landschapselementen.

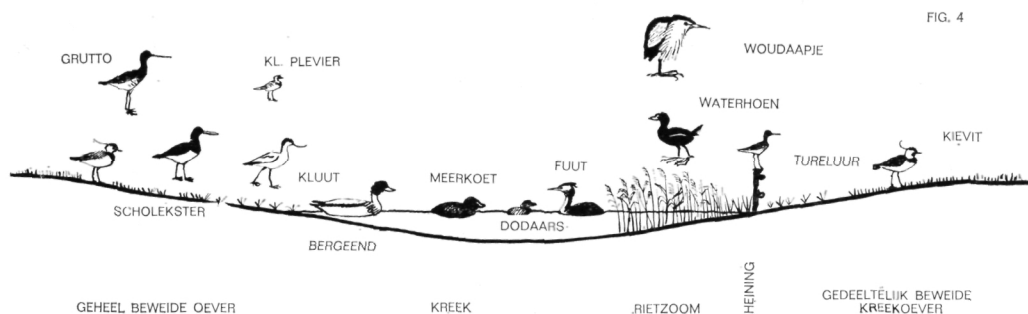
Ad 1. De binnendijkse kreken in het Zeeuwse polderland bezitten twee verschillende vegetatie-aspecten, ieder met een bijbehorende vogelbevolking.

Waar een stevige, zandige doch laag gelegen en flauw hellende oever aanwezig is, wordt meestal weiland gevonden met langs de waterlijn een vrij kale, slikkige strook met verspreide vegetatie van zeekraal, zeemelkkruid (*Glaux maritima*) en andere zoutminnende soorten. De meest opvallende broedvogel van deze terreinen is de kluut. Daarnaast komen voor Kievit, strandplevier, kleine plevier, scholekster, tureluur en soms (op hogere terreindelen) grutto. Bergeenden komen met hun donsjongen soms over grote afstanden naar deze kreken, waar zij blijven tot de jongen kunnen vliegen.

Totaal anders ontwikkelt zich de vegetatie waar géén vee graast. Hier ontstaan brede zomen van riet, biezen (*Scirpus*) en zeggen (*Carex*). Aan de waterzijde daarvan broeden bij voldoende waterdiepte dodaars, soms ook fuut, voorts meerkoet, waterhoen, waterral, woudaapje, grote karekiet, kleine karekiet, rietgors, rietzanger en op enkele plaatsen ook blauwborstje en bruine kiekendief: zie figuur 4.

Bij beweiding vinden wij dus binnendijkse vestigingen van pioniervogels. Niet-beweide oevers hebben echter een broedvogelbevolking die wij kennen uit de veenmoerassen. De menselijke beïnvloeding door beweiding of niet-beweiding — „het domme prikkeldraad” — bepaalt dus welke van beide „vogel-associaties” zich vestigt. Beide beïnvloedingsvormen van het landschap zijn evenwel onnatuurlijk. De vraag rijst of er geen natuurlijke grens, dus een overgangsvorm, tussen beide vegetatie-aspecten bestaat. Dit blijkt het geval te zijn waar niet het prikkeldraad doch de bodemgesteldheid het vee de toegang ontzegt, m.a.w. waar de bodem te slap is voor grotere hoefdieren. Voorbeelden hiervan vinden wij op verschillende

FIG. 4

plaatsen in het Grote Gat bij Oostburg en de ringkreek rondom het Groot-Eiland bij Hulst. Op veel grotere schaal is dit landschapstype aanwezig aan de oostzijde van de Neusiedlersee.

Ad 2. De canyon-achtige sleuven, die het getijwater maakte in de jaren 1944-1945 in de Walcherse bodem waar de dijken waren weggebombardeerd, hebben over het algemeen zeer steile, soms nagenoeg verticale oevers. Slechts hier en daar liggen enkele smalle slikjes, terwijl er ook bij het dichten van de gaten toevallige strandjes werden opgespoten.

In deze gebieden was de vreugde voor de ornithologen van korte duur. Door de steilte van de oevers en door andere omstandigheden werden de slikjes en strandjes vrijwel nergens begraasd en de pioniervogels zijn na weinige jaren verdwenen. Overall kwamen via zeeaster en biezen dichte rietvelden tot stand, die ook als landriet hogerop kropen, waar ze zich mengden met ruigten van ruderaal planten als wilgenroosjes en dauwbramen (*Rubus caesius*). Hier moesten de pioniervogels spoedig wijken. Wel wist de vogelwachter in het reservaat Rammekenshoek door aanleg van kunstmatige eilandjes en dergelijke nieuwe mogelijkheden te creëren.

Bijzondere aandacht verdient de in dit gebied op instigatie van A. J. H. baron van Lynden uitgevoerde kunstgreep, waarbij een steil oevergedeelte met een dragline werd afgegraven, zodat een zeer vlakke kleioever ontstond, die nauwelijks een decimeter boven het water ligt en voor het vee toegankelijk is. Deze bij de Schouwse „karrevelden” aansluitende oeverformatie is een groot succes geworden.

Ad 3. De kreekrelictten in de Braakmanpolder sluiten in grote lijn aan bij de „gewone” kreekrelictten in de Zeeuwse polders. Toch is er een belangrijk verschil in het beheer. Van het begin af heeft een ervan, de zgn. Westgeul, de status van reservaat gehad. Het stond de vogelbeschermers toen echter nog niet duidelijk voor ogen wat er zou gaan gebeuren. De eerste vijf jaren broedden er grote aantallen visdiefjes, kluten en kokmeeuwen, maar daarna werden deze vogels verdrongen door een dichte ruigte van landriet, biezen en wilgenroosjes. Doordat de vegetatieontwikkeling zich jaarlijks na het einde van de broedtijd nog enkele maanden voortzet, vonden de vogels die het ene jaar nog een optimaal gunstig biotoop hadden, het volgende voorjaar hun broedgebied totaal onbruikbaar terug.

Toch veroverde deze ruigte niet het gehele reservaat: er ontstond, mede dank zij een zoute kwelsloot, tot heden een bont mozaïek, waarin mosvlakten en uiterst

schraal weiland afwisselen met rietpollen en -zomen, biesveldjes en ruigten met enig duindoornstruweel (*Hippophaë rhamnoides*).

Enkele paren kieviten, scholeksters, tureluurs, kleine plevieren en strandplevieren hebben zich gehandhaafd. Met de kluut is het echter bergafwaarts gegaan. Wel hebben zich de eerste — weinig eisende — rietvogels gevestigd: waterhoen, karekieten, rietgors, meerkooit. In 1960 werd de toenemende ruigte aanleiding om begrazing van het reservaat te overwegen. Deze is tot nog toe in slechts zeer geringe mate toegepast. In mei 1962 was de mening van Beeftink, Van Leeuwen en Mörzer Bruijns (mond. med.) dan ook, dat voor dit gebied een geleidelijk dichtgroeien met riet en ruigte onder ogen moet worden gezien. Deze prognose betekent voor de broedvogels, dat het natuurreservaat De Westgeul in de Braakmanpolder op den duur alleen bewoonbaar zal zijn voor „ruigtevogels”.

De grote bedreiging van de natuurterreinen in het Deltagebied is, zoals uit het voorgaande duidelijk zal zijn geworden, de vorming van een hoge en ruige begroeiing. Het is daarom gewenst de vogelbevolking van dergelijke ruigten eens nader te bezien.

De ervaringen die wij konden opdoen in de ruigten langs de Walcherse dijk-gaten en in het reservaat De Westgeul in de Braakmanpolder hebben geleerd, dat hier voornamelijk kleine zangvogels broeden en wel grasmus, kneu en soms bosriet-zanger. Plaatsen met een wat ijlere begroeiing vormen het domein van de fazant. Wij doen dus de onplezierige ontdekking, dat — afgezien van de geïmporteerde fazant — slechts drie vogelsoorten in deze ruigten broeden. Dit zijn dan bovendien nog typische ubiquisten, die zich handhaven tot in de meest geschonden terreintypen, zoals fabrieksterreinen, vuilnisbelten, opslagplaatsen e.d.

Vochtige oevergebieden hebben, in tegenstelling tot de droge ruigten, een grote rijkdom aan weidevogels (w.o. kempfaantjes), kluten, visdiefjes en andere soorten die elders worden bedreigd; hierop dient het beheer te worden gericht.

Beheersmaatregelen voor natuurreservaten in het Deltagebied

Het wordt tijd, dat wij uit de vele ervaringen die in het vorige hoofdstuk werden verwerkt de factoren trachten af te leiden die in de verschillende binnendijkse gebieden met pioniervogels verantwoordelijk bleken voor het voorkomen van deze soorten. Wij zagen het volgende.

1. Een aantal pioniervogels broedt binnendijs in behoorlijk aantal op beweide kreekoevers.
2. Vlakke oevers hebben brede stroken die voor deze vogels geschikt zijn.
3. Waar in de oeverzone een lagune, beschermd door een richel, aanwezig is, is het milieu voor de vogels bijzonder gunstig.

Bij het beheer van de natuurreservaten in het gebied der afgesloten zeegaten zal dus speciaal op deze drie aspecten moeten worden gelet. Daar de twee laatste beide de oeverformatie betreffen, wil ik deze eerst bespreken.

Oevers met een lagune zullen betrekkelijk zelden voorkomen. Het zal een buitensporig zijn, wanneer na afsluiting van een van de zeegaten het peil juist zo

uitvalt dat de reservaten een vlakke oever hebben. Wanneer daarin bovendien een lagune voorkomt, zou dit een bijzondere meevaller zijn.

Wij moeten reeds nu onder ogen zien, dat de keuze van de reservaten geen vrije keuze is en dat er compromissen zullen moeten worden bereikt. De gebieden die als reservaten beschikbaar komen, zullen dus misschien wel over grotere lengten dan wenselijk is een steile oever hebben. De natuurbeschermers zullen dan moeten aandurven om corrigerend op te treden. Men kan namelijk de lagune-met-richel-situatie vrij eenvoudig namaken door een oever af te schuiven, waarbij men met de specie in het water een richel vormt.

Dit lijkt een geweldige ingreep en wij dienen na te gaan of deze in de natuurreservaten in het Deltagebied wel verantwoord is. In de eerste plaats moet men zich voor ogen stellen, dat vele binnendijkse reservaten hun ontstaan danken aan dergelijke ingrepen. Ook buitendijkse natuurgebieden als de Terschellinger Boschplaat, De Beer, de Plaat van Scheelhoek, de Biesbosch en het Zwin zijn in hun huidige vorm het resultaat van sterke menselijke invloeden. En waarom zouden de natuurbeschermers dergelijke toevalssuccessen wel accepteren, maar terugdeinzen voor zelf-ontworpen, uit natuurbeschermingsoogpunt verantwoorde ingrepen?

Bovendien is het hier voorgestelde *afvlakken van oevergedeelten* in de natuurreservaten in het Deltagebied geenszins een poging om „eens een fraai stukje natuur te gaan maken”, maar het is een uit de aard der aantasting voortvloeiend antwoord daarop. Immers de aantasting bestaat uit het *weghalen* van het water van de schorvlakte waar oorspronkelijk de pioniervegetatie thuishoorde. Het afvlakken van een oever, waarbij deze over een behoorlijke uitgestrektheid weer ongeveer

Binnendijks relict van een voormalige getijgeul. De Axelse Kreek.

Foto: Kees Hana.

gelijk met het nieuwe waterpeil komt, is het *terugbrengen van het maaiveld naar het water*.

Dit terugbrengen van het maaiveld naar het water herstelt de situatie waarin pioniervegetaties wederom kunnen aanslaan. Aldus bezien lijkt mij dat wij met deze behandeling van natuurreservaten in het Deltagebied het probleem in de kern aanpakken. De mogelijkheid bestaat om dergelijke „aanpassingswerken” te doen uitvoeren als „werk-met-werk-maken”. Uiteraard dient dit in goed samenspel met de Deltadienst van Rijkswaterstaat te worden uitgevoerd. De af te vlakken gebieden moeten immers op een zodanig niveau komen te liggen ten opzichte van de te verwachten schommelingen van het Deltapeil, dat zij hiervan zo goed mogelijk profiteren.

Er is nog een reden om werken als bovenbedoeld niet alleen aantrekkelijk te vinden, maar als onvermijdelijk te accepteren. Deze is het gevolg van het *schaal-effect*. Bij het bespreken van pioniervegetaties in de Zeeuwse binnendijkse terreinen hadden wij tot dusver alleen te maken met kreken van meestal niet meer dan honderd meter breed. In het Veerse Meer ontmoeten wij een veel grotere water-vlakte. Daar wordt het afkalven van de zandplaten reeds een probleem en *oever-verdediging* zal hier en daar nodig zijn. Ook in de Oosterschelde, de Grevelingen en het Haringvliet zal juist door de uitbanning van het getij de golfslag steeds op dezelfde hoogte de oevers aanvallen. Uitgebreide oeververdedigingen zullen nodig worden, ook op terreinen als de Hompelvoet en de Katse Plaat. De oevers zullen door dergelijke bekranningen oecologisch gezien een waardedaling ondergaan. Slechts door *achter* de bekrande oevers lagunes te creëren zal wederom een interessant *levend milieu* ontstaan. Figuur 5 geeft dit schematisch weer.

Voor de nadere bestemming van een dergelijke lagune bestaan verschillende mogelijkheden. Voor een beheersplan kan aansluiting worden gezocht bij bestaande landschapsvormen, die — hoewel kunstmatig — bij de natuurbescherming hoog staan aangeschreven. Men denke aan de karrevelden en inlagen, die na verzoeting van het Zeeuwse Meer gevaar zullen lopen te verdwijnen. Ook de riet- en biezencultuur, die na 1969 aan het Haringvliet veel areaal gaat verliezen, zou hier zinvol en uitvoerbaar zijn.

Intussen zijn en blijven al dergelijke ingrepen natuurlijk noodmaatregelen. Indien de natuurbescherming de beschikking over *natuurlijke* ondiepe oevers zou krijgen op plaatsen waar geen bekranningen e.d. nodig zijn, zou dit uiteraard de voorkeur verdienen.

Een zeer belangrijk element bij het beheren van natuurreservaten in het Delta-gebied is het *beweiden of begrazen*. Tijdens de conferentie gewijd aan „Keuze en beheer van natuurmonumenten” in december 1945 wees Van der Kloot er reeds op, dat proefterreinen in de Wieringermeerpolder spoedig volgroeiden met onkruid-vegetaties, waardoor geen waardevol natuurgebied kon ontstaan. Een over vele

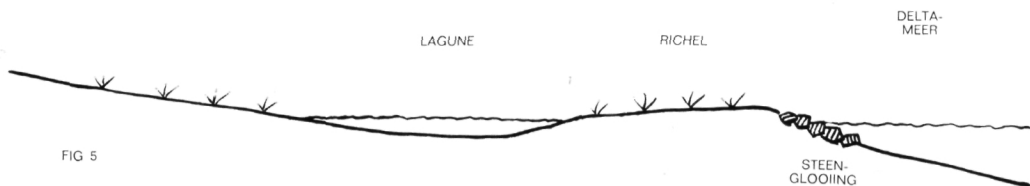

FIG 5

jaren gespreid onderzoek van het RIVON, o.a. op De Beer en in Rammekenshoek, heeft eveneens tot deze conclusie geleid (Mörzer Bruijns en Van Leeuwen, mond. med. 1962).

Het is dus een illusie dat men automatisch iets waardevols krijgt door de natuur haar gang te laten gaan. In werkelijkheid krijgt men alleen te zien dat er al zo grondig is ingegrepen in de oecologische factoren, dat er nauwelijks herstel mogelijk is. Westhoff (1945) wijst er op, dat er grote hiaten zijn ontstaan in het ingewikkelde geheel van betrekkingen tussen de leden van de biocoenose door de uitroeiing van de grote zoogdieren: planteneters en hun predatoren.

Naar mijn mening is het merkwaardig hoe gemakkelijk wij deze hiaten aanvaarden. Wij zouden in plaats daarvan steeds op deze hiaten bedacht moeten zijn en bij ieder beheer aan compensatie moeten denken. Deze lacune in ons natuurbeschermingsdenken is eigenlijk een vorm van „faunavervalsing” die misschien wel ernstiger gevolgen heeft dan de import van deze of gene exoot. Ik geloof dan ook dat Westhoffs suggestie om weer een aantal van de verdreven dieren in te voeren en hun invloed te bestuderen, waard zou zijn te worden uitgevoerd. Natuurlijk bereikt men hiermee geen herstel van de oude rijkdom aan oecologische betrekkingen, maar men blijft zich althans het bestaan der lacunes wat beter bewust. *Begrazing is dus in ieder geval géén kunstgreep, het achterwege laten van begrazing wél.*

In een recent verleden (terpentijd) kwamen in Nederland algemeen voor: oeros, eland, edelhert, ree en wild zwijn met als vijanden mens, bruine beer, vos, wolf en lynx. De mens bestreed echter zijn collega's-predatoren ter bescherming van zijn vee, dat een voedselconcurrent werd van de wilde herbivoren. Daarmee is het evenwicht naar twee kanten zo grondig verstoord, dat van herstel geen sprake kan zijn. Men zou echter kunnen experimenteren met de winterharde runderrassen, zoals in Schotland voorkomen, en met de eveneens winterharde IJslandse pony's. Deze laatste zijn economisch exploitabel en vereisen geen bijzondere rasters, zoals de meer beweeglijke herten en zwijnen. Financieel nog minder riskant is natuurlijk beweiding met jonge paarden, rundvee en schapen. Wanneer men als beheerder van een reservaat staat voor de keuze tussen beweiding met rundvee of met schapen, dan valt o.m. het volgende te overwegen.

Runderen grazen enigszins selectief, waardoor meer differentiatie en meer randeffect optreden in de grasmat (Beeftink, mond. med.). 's Winters worden zij uit het terrein verwijderd, waardoor eventuele ganzentroepen niet door de verzorgers van het vee worden gestoord. Runderen vertrappen misschien wel meer eieren. Van practisch belang is, dat met een goedkope omheining kan worden volstaan.

Schapen grazen minder selectief en de vegetatie wordt eerder monotoon. Zij vertrappen minder eieren, maar gedurende de lammering, die samenvalt met de ganzentijd, vergen zij veel toezicht, hetgeen voor vestiging van ganzentroepen minder gewenst is. Schapenheiningen zijn belangrijk duurder dan die voor rundvee.

Intussen kan men via aantalsregulatie der gebezigde hoefdieren de intensiteit der beweiding regelen. Bij niet te intense beweiding krijgen bramen (*Rubus fruticosus*), duindoorn, wilde rozen (*Rosa*) en meidoorns (*Crataegus*) plaatselijk

De ontwikkeling van ruigten — die géén interessante vogelbevolking herbergen — kan door begrazing worden tegengegaan. Foto: Kees Hana.

misschien een kans. Onder „dekking” van deze planten slaan dan wellicht andere struik- of boomsoorten op.

In ieder geval zullen door de begrazing differentiatie en dus ook randeffecten toenemen. Ook zal op de het meest door de hoefdieren belopen terreindelen bodemverdichting kunnen optreden. Dit zal plaatselijk de afvloeiing van oppervlaktewater kunnen belemmeren, waardoor plassen ontstaan. Rondom dergelijke plassen zal weer zonering in de vegetatie optreden. De vogels zullen hiervan stellig profiteren. Waar tot in het voorjaar plassen blijven staan, zal een grote rijkdom aan lagere waterdieren kunnen voorkomen. Waar de plassen indrogen, zullen steltlopers in de blootkomende modder voedsel vinden.

Tenslotte zullen de oevers van de Deltareservaten door de wisselende begrazingsintensiteit van het achterland waarschijnlijk eveneens een wisselend aspect krijgen. Waar de hoefdieren weinig komen, zal opslag van riet en biezten meer kans krijgen dan elders. De aanwezigheid van grotendeels kale oevergedeelten met verspreide vegetatie is echter gewaarborgd.

In de vogelbeschermingsliteratuur is vele malen gewezen op de gevaren van het vertrappen van eieren door het vee. Dit komt inderdaad voor, doch het wordt pas een reëel gevaar bij zeer intensieve beweiding en wanneer het vee eerst verschijnt tijdens het broeden, dus vooral bij frequent verweiden. Bij een geringe („natuurlijke”) dichtheid van de hoefdieren zal het vertrappen van legsels als sterftfactor

nauwelijks een rol spelen. Integendeel, de aanwezigheid van grazende hoefdieren is voor weidevogels van alles overheersende betekenis. Zoals Westhoff (1945) opmerkt, kunnen niet alleen de herkauwers niet zonder gras, maar het gras ook niet zonder de herkauwers. Wat voor gras geldt, geldt ook voor de vogelsoorten die wij als weidevogels betitelen.

Een dergelijke relatie komt meer voor: de sterns, meeuwen en kluten die buitendijks broeden, zien in sommige jaren veel eieren en jongen verloren gaan door hoge vloed. Wind en getij, die deze calamiteiten veroorzaken, zijn echter tevens de factoren die de zandbanken en schorren opbouwen en in stand houden. Die calamiteiten zijn dan ook geen bedreiging voor deze soorten, doch voorwaarde voor het voortbestaan van het biotoop en daarmee indirect van de soort. Het is zelfs waarschijnlijk, dat de weidevogels al voordat de primitieve mens vee hield in een mate dat de vegetatie er door werd beïnvloed, op het begrazingseffect der wilde hoefdieren waren aangewezen.

Het verdient hier ook de aandacht, dat in een drietal belangrijke natuurgebieden in Europa een vrij intensieve begrazing essentieel is voor de daar voorkomende avifauna. Dit geldt voor de Camargue, voor de Marismas van de Guadalquivir en voor de omgeving van de Neusiedlersee. Verschillende deelnemers aan de MAR-conferentie in 1962 hebben hierop gewezen (Bauer voor de Neusiedlersee, Hoffmann en L  veque voor de Camargue en Valverde voor de Marismas). In de literatuur vond ik beweiding als positieve factor vermeld bij Sows (1955) voor Delta, het vermaarde waterwild-dorado in Manitoba, Canada.

Dit deel van onze beschouwing samenvattend zouden wij kunnen zeggen, dat eb en vloed in zekere zin worden „vervangen” door beweiding. Zoals Van Leeuwen (mond. med. 1962) mij uiteenzette, komt de factor beweiding (bodemverdichting, bemesting en vegetatiebeschadiging) sterk overeen met de uitwerking die de factor overspoeling door zeewater heeft op het milieu van de schorren en kwelders. Deze analogie maakt beweiding niet alleen tot een waardevol vervangingsmiddel bij uitsluiting van de invloed van de zee, maar bovendien zal beweiding remmend werken met betrekking tot de gevolgen van ontzilting. Verwezen moge worden naar een nog niet in druk verschenen publicatie van Westhoff en Van Leeuwen (1961).

Het is om deze reden dat de Stichting Natuurmonument De Beer in haar reservaat De Middelpaten op de zuidelijke oever van het Veerse Meer in de zomer van 1964 beweiding heeft ingevoerd (Lebret, 1964a).

Maaien is als beheersmaatregel in het Deltagebied nog pas enkele jaren beproefd. Er is dus nog weinig van het resultaat te zeggen. De kreekoevers van het type Schenge, Grote Gat, enz. worden over het algemeen niet gehooïd, doch het gehele seizoen beweïd. Het lijkt echter de moeite waard op beperkte schaal een proef met maaïen te nemen. Dit zal in een deel van het reservaat De Middelpaten in het Veerse Meer geschieden. Ook dient nog te worden vermeld een experiment, bestaande uit het uittrekken van zaailingen en wortelstokken van riet in een deel van dit reservaat, dat wordt uitgevoerd door ir. W. G. Beefink.

De hierboven besproken beheersmaatregelen zijn gericht op het handhaven van een lage vegetatie, die door de afsluiting van de zeegaten in het Deltagebied dreigt

te verdwijnen. Wordt dit vegetatietype — zij het in sterk aangepaste vorm — gehandhaafd, dan blijft een aantal vogelsoorten, zoals weidevogels, kluten en visdiefjes, die aan deze vegetatie zijn gebonden, voor het Deltagebied behouden.

Voor de ganzen ligt het probleem anders. Hier bestaan drie knelpunten: 1) ganzen stellen bepaalde eisen aan hun slaapplekken; 2) door de intensieve bejaging zijn zij zeer schuw en eisen zij terrein dat niet of zelden wordt betreden; 3) doordat de laatste ganzentroepen op een zeer gering aantal plaatsen zijn samengedrongen, is het voedselprobleem vooral een kwantitatief probleem geworden; het gaat dus om de „carrying-capacity” van de reservaten (Lebrecht, 1964b).

In het Deltagebied zullen de slaapplekken vermoedelijk nog geen probleem vormen. In de reservaten vinden de ganzen bovendien een milieu dat niet door bejaging of te frequente verstoring onbruikbaar wordt gemaakt. Rest het probleem van een voldoende hoeveelheid voedsel. Hiervoor is een oplossing gezocht in het reservaat De Middelplassen, waar de Stichting Natuurmonument De Beer in het voorjaar van 1964 ca. 33 ha grasland heeft aangelegd om er de ganzen, die elders in Zeeland een belangrijk areaal hebben verloren, een nieuw winterkwartier te verschaffen, een systeem dat ook door A. Timmerman (RIVON) is bepleit.

Samenvatting

1. De vogelbeschermers, die voor het gebied van de af te sluiten zeegaten zoveel mogelijk van de hier voorkomende waardevolle vogelsoorten wil behouden, wordt geconfronteerd met het probleem van de verandering van het successietype van de vegetatie. Waar onder invloed van eb en vloed de schorrevegetatie steeds een voortgaande successie met een laagblijvende vegetatie vertoont, komt hiervoor een aflopende successie met een omhooggaande vegetatie in de plaats.

2. Het is juist de laagblijvende vegetatie die thans in de zeegaten gedurende de broedtijd levensmogelijkheden biedt aan waardevolle vogelsoorten als weidevogels, kluten en visdiefjes. Voor deze soorten en voor de doortrekkende en overwinterende ganzen, eenden en steltlopers heeft de Nederlandse natuurbescherming een internationale verantwoordelijkheid.

3. De schorvlakten langs de zeegaten in het Deltagebied worden gekenmerkt doordat grote uitgestrektheden („platschorre”) regelmatig contact hebben met zout vloedwater. Na afsluiting van de zeegaten zullen door de geringheid van de waterstandswisselingen nog slechts smalle stroken als contactzone kunnen worden aangemerkt. De zoutinvloed verdwijnt grotendeels.

4a. Reservaten in het gebied van de afgesloten zeegaten zullen bij voorkeur een vlakke oever moeten hebben. Het kan gewenst zijn te

Verdijnnend getijdenlandschap in het Deltagebied. Bij de afsluiting der zeegaten zullen de natuurbescherming ruime kansen moeten worden geboden om reservaten tot stand te brengen, waarvan het beheer zal worden gericht op het behoud van een aantal bedreigde vogelsoorten.

Foto: P. Nijhoff.

steile oevers door vergraving af te vlakken, waardoor de contactzone tussen land en water weer een grotere breedte krijgt.

4b. Een gelede oever — lagune-met-richel — zal kwantitatief en kwalitatief een grote positieve waarde hebben. Het kan gewenst zijn bij het afvlakken van oevers een dergelijke structuur aan te brengen. Voorts kan dit gewenst zijn waar de buitenoever tegen afslag wordt verdedigd met bestortingen e.d.

5. Verder landinwaarts zal in de reservaten een aflopende successievorm van de vegetatie optreden. Deze zal worden gekenmerkt door de vorming van uitgebreide ruigten, waarin landriet en wilgenroosjes opvallen. Deze ruigten herbergen geen waardevolle vogelsoorten.

6. De ruigtevorming is, behalve aan de plotselinge menselijke ingreep in de vorm van de afsluiting der zeegaten, te wijten aan een veel oudere

menselijke ingreep: de uitroeiing der wilde hoefdieren. Iets van de gevolgen hiervan kan worden weggenomen door begrazing met schapen en runderen, zoals in het reservaat De Middelpaten (Veerse Meer) door de Stichting Natuurmonument De Beer wordt toegepast.

7. Ten behoeve van de ganzen is op De Middelpaten in het voorjaar van 1964 ca. 33 ha grasland ingezaaid.

Het zou mij niet mogelijk zijn geweest deze bijdrage te schrijven zonder de frequente adviezen van ir. W. G. Beeftink (Hydrobiologisch Instituut, afdeling Delta-onderzoek, Yerseke). Veel steun ontving ik voorts van de heer C. G. van Leeuwen (RIVON, Zeist), die mij tijdens een excursie in enkele terreinen in het Deltagebied op zeer verhelderende wijze enige aspecten van de plantensociologie heeft uiteengezet, in het bijzonder de rol van de successie bij de ontwikkeling van de landschapsstructuren en de relatie beweiding-successie. Voor de moeite die genoemde heren en dr. V. Westhoff zich hebben willen geven bij het kritisch doornemen van het manuscript ben ik hen zeer erkentelijk.

Literatuur

- Adriani, M. J., 1963: Bescherming van milieu, plant en dier. In: De Natuurbeschermingswet. Contact-Commissie voor Natuur- en Landschapsbescherming, Amsterdam.
- Beeftink, W. G., 1956: Vegetatie en Molluskenfauna van de schorren in het Schelde-estuarium. *Biol. Jaarb. Dodonaea* 23, pp. 37-43.
- Beeftink, W. G., 1957: De buitendijkse terreinen van de Westerschelde en de Zeeschelde. *Natuur en Landschap* 11, pp. 33-51.
- Klomp, H., 1954: De terreinkeus van de Kievit, *Vanellus vanellus* (L.). *Ardea* 42, pp. 1-139.
- Lebret, T., 1957: De avifauna van enige Zeeuwse oeverlandschappen in het heden en in de nabije toekomst. *Zeeuws Tijdschrift* 7, pp. 2-10.
- Lebret, T., 1964a: Waterwild en Deltawerken II: Operatie „graszaad”, een beheersmaatregel ten behoeve van Kolgans, Rietgans en Brandgans in het reservaat „de Middelpaten” in het Veerse Meer. *De Levende Natuur* 67, pp. 133-134.
- Lebret, T., 1964b: Oecologische successie en waterwildconcentraties. *Ardea* 52, pp. 48-92.
- Leeuwen, C. G. van, 1954: Het Deltaplan en zijn consequenties voor de natuurbescherming. *Natuur en Landschap* 8, pp. 65-76.
- Maebe, J. en H. van der Vloet, 1956: De avifauna van het Verdrongen Land van Saaftege. *De Giervalk* 46, pp. 151-190.
- Meltzer, J. en V. Westhoff, 1942: Inleiding tot de plantensociologie. 's-Graveland.
- Mörzer Bruijns, M. F., 1961: Bedreigd waterwild. *Natuur en Landschap* 15, pp. 14-19.
- Rooth, J., 1961: De ornithologische betekenis van de natuurreservaten Plaat van Scheelhoek, Kwade Hoek en Hompelvoet. In: Vegetatie en fauna van Goeree. Stichting Natuurmonument De Beer, 's-Gravenhage.
- Sowls, Lyle K., 1955: *Prairie Ducks*. Harrisburg and Washington.
- Westhoff, V., 1945: Het biosociologische onderzoek van natuurmonumenten. In: *Keuze en beheer van natuurmonumenten*. K.N.N.V., Amsterdam.
- Westhoff, V., 1956: Het beheer van natuurreservaten. In: *Vijftig jaar natuurbescherming in Nederland*. Ver. tot Behoud van Natuurmonumenten, Amsterdam.
- Westhoff, V. und C. G. van Leeuwen, 1961: Ökologische und systematische Beziehungen zwischen natürlicher und anthropogener Vegetation. Nog niet gepubliceerde voordracht.

T. Lebre: Prospects for bird protection in the Delta-area (Perspectieven voor de vogelbescherming in het Deltagebied).

The flood catastrophe which ravaged the Delta-area (SW parts of the Netherlands) in 1953, induced the Government to decide that the estuaries of the rivers Rhine and Meuse should be closed. Hence the tidal influence will be eliminated and the plant succession patterns will be thoroughly changed. Due to the tidal influence the vegetation of the present tidal marshes consists mostly of low species, such as glasswort, seablite, sea meadowgrass, sea purslane and red fescue.

These vegetations are the habitat of a few of the rarer species of waders, ducks and terns. Some of these species are definitely coastal ones, others may breed just as well in cultivated habitats. We call them

meadow-birds, but their original habitats are probably salt marshes and moorlands. They might keep on breeding if the new vegetation is kept down. Low vegetations are also important for wild geese which are losing ground due to drainage and re-allotment schemes in other parts of the country.

Future reserves in the Delta-area should border on shallow waters. Steep banks should be leveled. Construction of small lagoons seems justified. The vegetation should be kept down by grazing, in which we are probably reproducing the original situation in which grazing was done by large herbivores, such as aurochs, elk etc. In three famous nature areas, viz. the Camargue, the Marismas of the Guadalquivir and the Neusiedler See grazing is a positive factor in the preservation of bird habitat.

